

GLOBALIZÁCIÓ ÉS A VILÁGVÁROSOK ÁLTAL URALT TÉR II.¹

(The Space Ruled by Globalisation and Metropolises II)

ERDŐSI FERENC

Kulcsszavak:

Világvárosok globális városok közlekedés infokommunikáció

A világvárosi szerepkörök közül a tanulmány második részében a szerző három különleges „puha” tényezőcsoportot vizsgál. A tudásgazdasággal kapcsolatosak közül (a K+F ráfordítások, intézmények, innovációk terjedése, innovatív termékek felvétele stb. alapján) az innovációs színvonal és a kutatás/felsőoktatás számbavétele történt meg. A második tényezőcsoportot a fejlett (városi) infrastruktúrát feltételező, nagy embertömegeket mozgató világraszóló vallási, kulturális és sportrendezvények alkotják. Közülük a legnagyobb közlekedési forgalmat a hívők milliói által rendszeresen látogatott vallási központok, zarándokhelyek, „szent városok” keltik. A vallási szerepkörökkel szemben, melyek csak kivételesen kötődnek a világvárosokhoz, a kulturális rendezvények már gyakrabban metropoliszok, míg az olimpiák és világbajnokságok szinterei főként milliós városok. Külsődleges jellemzőként a világvárosi karaktert egyre jobban kifejezik a multinacionális cégek jelenlétének méreteire utaló, tervezetten létesített irodavárosok nagyvonalú épületegyüttesei.

A világvárosok mibenlétét meghatározó és hierarchiáját alakítani képes főbb tényezők

A tudásgazdasággal kapcsolatos nagyjelentőségű tényezők

A tágabb értelemben vett tudásgazdaság ugyan számos elemből (informatikát magas szinten alkalmazókból, kutatás/fejlesztésből, felsőoktatásból, tudástranszfer/információmenedzsmentből, technológiaparkokból stb.) tevődik össze, azonban e helyen mindössze két elemmel (és csak egészen röviden) foglalkozunk.

a) Innovációs színvonal

„Európa szigetcsoport (archipelago) – az innováció szigetjei” a címe a *Hilpert* (1992) által, az EU DGXII. számú, a tudományra, kutatásra és fejlesztésre szervezett bizottsága számára írt tanulmánynak. E dokumentumban az Európában végbenő innováció 10 nagy „szigetét” mutatták ki az alábbi feltételek alapján:

- amelyek a három tanulmányozott technikai–tudományos területből több mint egyre specializálódtak,
- amelyekre az ország (köz) K+F ráfordításának több mint 20%-a jut,
- amelyekre a tudományos intézetek és az eredményeiket közvetlenül hasznosító „kutatásra orientált” vállalkozások erős jelenléte jellemző,
- amelyek a telematikai kooperációs kapcsolatok európai csomósodásai.

Az innovációs szigetek tulajdonképpen a „Kék Banánon” belül helyezkednek el: Nagy London, Rotterdam/Amszterdam, Párizs/Il-de-France, Ruhr-vidék, Frankfurt, Stuttgart, München, Lyon/Grenoble, Torino és Milano. Közülük az első három központi elhelyezkedése gateway szerepkörű metropolisznak tekinthető. Innovációs és clustereket feltáró tanulmányok ritkán vizsgálják a városoknak e kulcsfontosságú típusait. A többi hét város/városrégió ténylegesen, vagy funkcionális értelemben regionális székhelyváros. Sok tapasztalati bizonyíték igazolja a clusterek és a hálózatos gazdaság összpontosulását a gazdaságukban.

Simmie (2002) a 10 „sziget” közül csupán ötöt (három gateway és két regionális várost) elemzett különféle jellemzők szerint.

Az első rangsor alapját az új innovációk elterjedése (az ezt tükröző vállalatok számaránya) képezte. Az újdonságokat két fő kategóriába osztották. Az elsőbe olyan termékek vagy folyamatok tartoznak, amelyek az egész világon újak számítanak. Ebben az esetben az összpontosuló cégek az innováció vezérlőinek tekinthetők. A második kategória azokat a cégeket, szektorokat foglalja magában, amelyek a nemzet (az ország) számára jelentenek újat. Ezek általában olyan innovációk, amelyeket a cégen kívülről importáltak. Az ilyeneket és a hasonló cégeket „követő cégeknek” definiálták. E csoportosítás gyakorlati haszna, hogy ennek alapján megállapítható, hogy egy város milyen potenciállal rendelkezik az egész világ számára újdonságként szolgáló olyan értékes innovációkból, amelyek a szolgáltatási és termék exportjukhoz kapcsolódva a legjobb eséllyel rendelkeznek a nemzetközi piacra való fellépésnél. Az innovációs újdonságok szerinti rang vizsgálatából kiderült, hogy a világ vezető innovációiból való részesedés tekintetében nem nagy a különbség. A szélső értékek: Milánó 15% és London 24%. Az export teljesítmény mutató az előbbihez hasonló rangsornak megfelelően alakul. Ellenben az egyes városokban erősen különböző arányt (Amszterdam 68%, Stuttgart 6%) képviselnek azok a cégek, amelyek exportjában a legmagasabb (41–60%) arányban vannak jelen az innovatív termékek. Amszterdamban kívül a 41–60% közötti innovatív termékexport még két város, Párizs és London cégeire jellemző (36%, illetve 21% aránnyal), míg Milánóban csak 9%. Egyértelmű tehát a központi elhelyezkedésű metropoliszok termelési teljesítmény előnye a regionális városokkal szemben, mivel az export teljesítményük lényegesen magasabb.

Az innovatív termékeket felvevő piacok helyek szerinti megoszlásában olyan jellegzetesség mutatkozik, hogy a gateway metropoliszok exportjának átlagosan jóval nagyobb aránya jut távoli piacokra (más világrészekbe, Európába), mint a regionális városoké. Feltűnő, hogy Amszterdam mennyire kiterjedtebb földrajzi piacokkal rendelkezik mint a jóval nagyobb London és Párizs. Ugyanez az eredmény a versenyző cégek földrajzi elhelyezkedése alapján.

b) Kutatás – felsőoktatás

E jellemzők mennyiségére és minőségére utaló adatok hiányával, vagy sziszifuszi munkával való részleges előállításának lehetőségével kell szembenézni a kutatóknak. Az még csak nagyjából összeállítható a különféle szakregiszterekből, hogy egy nagyvárosban hány kutatóintézet, illetve egyetem (ezen belül fakultás) működik, esetleg még az azokban foglalkoztatott, illetve tanuló személyek száma is összeadható, azonban a tevékenységek tényleges „hozamáról” képtelenség világméretben adatokat gyűjteni. E tekintetben igazi fogódzót még a Nobel-díjasok, vagy más, igen magas tudományos díjjal díjazottak, kitüntetettek esetleg összegyűjthető száma sem nyújt. Minősítő adatként nem kezelhetjük ezeket, ha nem ismerjük az „átlagos” tudományos teljesítményt.

A világvárosi térségek túlsúlyát a termelői szolgáltatásokon kívül természetesen más tényezők is elősegítik, mint pl. az *agglomerációs gazdaság előnyei* (máskülönben miért fogadnák el a világvárosokban, illetve agglomerációjukban a multinacionális vállalatok és egyéb fejlett szolgáltatók a működésükkel járó magas bérleti, személyi és egyéb kapcsolódó költségeket). Az agglomerációs előny végső soron a méretgazdaság (economies of scale) sajátos megnyilvánulási formája. Kétszerte nagyobb városban a termelékenység (az egy foglalkoztatottra jutó hozzáadott érték) a szolgáltatásokban 10%-kal nő. Tehát a mérethatár arányaiban ugyan messze elmarad a lineáristól, azonban az egyes összetevők elemzése alapján mégsem elhanyagolható:

- A termelői szolgáltatások szempontjából különleges jelentőségű, rendkívül drága szaklaboratóriumok létrehozására ma már csak a legnagyobb vállalkozói komplexumok térségében van lehetőség.
- A metropoliszok nagyságával (valamilyen szinten) fordítottan arányos a beruházások, így az irodaház építések kockázata is, ami kedvezően hat az egyéb tőkebefektetésekre. Végső soron a nagy világvárosok aránytalanul nagyobb előnyhöz jutnak és egyre inkább a városrendszerek legstabilabb részét alkotják.

Fejlett infrastruktúrát feltételező, nagy embertömegeket mozgató, világra szóló (vallási, kulturális és sport) rendezvények

a) *Tömegesen és rendszeresen látogatott vallási központok, kegyhelyek, zarándokhelyek, „szent városok”*

A *világvallások egyházi központjai*, hatalmas látogató/részt vevő tömegeket fogadó szent helyei, zarándokhelyei korunkban már meglehetősen nagy intenzitású távolsági, sőt földrészek közötti személy- és információforgalmat keltenek, viszont e helyek Róma kivételével *nem hagyományos értelemben vett világvárosok*.

Benaresznek (Varanaszi), a hindu vallás szent helyének ugyan közel egymillió állandó lakosa van, Mekka lakosság száma is meghaladja Frankfurtét vagy Amszterdamét,

azonban gazdasági kisugárzásuk gyenge (környékükre/régiójukra szorítkozó). A vallási központok kizárólag egy meghatározott vallás követői körében érvényesülő monogravitációja ugyan erős, évente több (Mekkának 3) millió zarándok látogatójuk van. Ezek vagy túlnyomóan belföldről (a hindik a szubkontinensnyi vallásareal, India különböző régióiból) érkeznek (Varanaszi), vagy nagyobbrészt nemzetközi (pl. Mekkába a Nyugat-Afrikától Délkelet-Ázsiáig terjedő mohamedán világból érkező) sokaságok keresik fel ezeket a helyeket. *Mekka légi úton történő megközelítésére* a mindössze 80 km-re levő *Dzsidda* nemzetközi repülőtere ad lehetőséget, ahová más földrészekről is közlekednek menetrendszerű, méginkább charter légi járatok. A három vallás számára is szent helyet, az ugyancsak háromnegyed milliós *Jeruzsálemet* Mekkához képest már csak negyed annyi (főként keresztény) külföldi zarándok keresi fel, mégpedig az ugyancsak közeli *Tel Aviv repülőterét használva*. A franciaországi *Lourdes és Lisseaux*, a spanyolországi *Santiago de Compostella* ugyan csak egy-két százezres városok, de vallási vonzásterületük nemcsak Európa feléire, hanem Dél-Amerikára is kiterjed, amit a közvetlen interkontinentális légi közlekedés is segít.

Róma a katolikus vallás központja, *a Vatikán nélkül csupán nemzeti fővárosi*, azaz belföldi *funkció ellátására korlátozódó nagyváros lenne*, amelyet gazdasági erőben és hatalom érvényesítésben Milánó megelőz. A Vatikán és az azon kívüli városi katolikus intézmények, világszervezetek nemcsak az időnkénti („kampányszerű”) rendezvénysorozatok idején (pl. a 2000. évi „Szentév”) teszik nyilvánvalóvá Róma világvárosi mivoltát, a többi kontinensről érkező, milliós nagyságrendű zarándoktömeggel, hanem a rendkívüli egyházi események nélküli időszakban is. Róma nemzetközi közlekedési és távközlési kapcsolatainak intenzitását tehát nem kis részben mundiális egyházi szerepköre határozza meg, infrastrukturális fejlesztési programjai pedig erősen a vendégek, látogatók mobilitási/kommunikációs igényére reagálnak (Erdősi 2002).

A vallási központfunkció tehát az általa keltett területi kisugárzás/vonzás heterogenitása, nagyságrendi különbségei miatt *csak feltételesen*, mintegy *kiegészítő elemként alkalmasak világvárosi szerepkör, illetve a világvárosok hálózatának meghatározásához*.

b) Olimpiák és világbajnokságok színterei

A több/vagy sokéves *időközönként tartott világra szóló sportesemények* (olimpiák, világbajnokságok) *affinitása a világvárosokhoz* már *egyenletesen erős*, mivel a központi nagyszabású nyitó és záró ünnepélyek, központi sportrendezvények színhelyének – gazdaságossági, kapacitásbiztosítási és média szempontoktól vezérelve – a rendezők kizárólag jó infrastrukturális adottságú nagyvárosokat választanak. (A vidéki városokban zajló szimultán rendezvények csak kiegészítő jellegűek, így a mindenkori olimpiát nem az országról, hanem a bonyolításban oroszlánrészt vállaló világvárosról nevezik el.)

Az eddigi nyári olimpiák színhely nagyvárosainak többsége főváros volt, amelyek között azonban nem kifejezetten világvárosi rangúak is szerepeltek (pl. Athén, Helsinki), másfelől a nem fővárosi rangúak között gazdasági kisugárzásban és más „hardt” jellemzőkben a világvárosokat megjelenítő szintűek (pl. Los Angeles, Sydney, Barcelona) is voltak.

Egy olimpia megrendezésével szemben közelítően azonosak az infrastrukturális feltételek, csupán a történelmi időben előrehaladva a minőségükkel szembeni elvárások növekednek – bár a vendégek számában is mutatkozik (ingadozások mellett) növekedési irányzat. Az olimpiai játékok nagyjából egy hónapig folynak, de városfejlesztő hatásuk hosszú évekig szólóan érvényesül a játékokig elkészülő sportlétesítmények, a később különféle célokra átalakítható olimpiai falu épületei, valamint az egész várost szolgáló kommunikációs infrastruktúrák révén. Az 1964. évi Tokiói Olimpiára épültek a világ első nagysebességű vasútjai (Shinkanzen), szinte valamennyi olimpia-rendező város repülőtérét bővítették (vagy új repülőtérrel gazdagított a város és régiója), új autópályákkal javultak az elérési feltételek, és új földalatti, valamint elővárosi gyorsvasutak könnyítették meg a nagyvároson, illetve az agglomeráción belüli helyi közlekedést.

Az olimpiai helyszínek tehát a vallási központoknál alkalmasabbak a világváros minősítés komplex rendszerében az egyik elemként való bevitelre. Súlyozni azonban bajos ezeket, mivel a gyakoriság aligha lehet igazán szorzó, mivel a 2002-ig számolt 21 nagyvárosból mindössze háromban (Párizsban, Londonban és Los Angelesben) rendeztek kétszer is olimpiai játékokat.

A téli olimpiák színterei viszont nem világvárosok, hanem regionális középvárosok és környékük, részben a klimatikus és terepfeltételek biztosítása, részben a jóval kisebb látogatottságuk okán.

Az olimpiákkal szemben a sportágak közül legnagyobb embertömeget mozgó labdarúgás világbajnokságainak rendezői nem városok, hanem országok, és a színhelyek a szimultán mérkőzések miatt decentralizáltabbak. A fővárosok vagy más nagyvárosok azonban a többi várossal szemben meghatározó szerephez jutnak.

c) Világgraszoló kulturális tömegrendezvények, film- és más kulturális fesztiválok színhelyei

A világváros kutatásban már van bizonyos hagyománya más „puha tényezők” számbavételének. Így pl. *Short–Kim–Kuus–Wells* (1996) mintegy „színező” információként a Rolling Stones 1995. évi koncertjeinek színhelyeit is felsorolja, amelyből kiderül, hogy a legtöbb koncerttel (7 különböző napon) Tokió büszkélkedhetett, míg Mexikóváros, Buenos Aires és London csak néggyel, a belgiumi Werchter, továbbá Párizs közönsége pedig 3–3 koncertet élvezett. Miután már száznál is több azoknak a különféle, *világstárokat felléptető szórakoztató és kulturális együtteseknek a száma, amelyek előadásai még az országhatáron túlról is nagy tömegeket vonzanak, megoldhatatlannak tűnik valamennyi számbavétele, hogy előfordulási gyakoriságukkal a „világra szóló kulturális” szerepkör súlyozott formában való*

megjelenítésére sor kerülhessen a nagyvárosok hierarchizálásakor, jellegük meghatározásakor. A módszertani nehézségeken túlmenően vita tárgya lehet az az *alapvető kérdés is, hogy a világvárosok mibenlétének valóban conditio sine qua non-ja-e a kulturális rendezvények presztízisértéke, gyakorisága, látogatottsága*. Ha jobban meggondoljuk, *a világvárosi mibenlétnek a kulturális rendezvények tekintetében önkéntelenül is a mennyiségi, illetve populáris kritériumait preferáljuk, ha a látogatók számára fókuszálunk*. (Az egész világon a rádiót hallgató, televíziót néző, több százmillió nagyságrendű „nagyközönség” által ismert, a tömegízlést kielégítő, stadionokban, óriási csarnokokban előadott, rendkívül látványos „tömegszórakoztatásról” van szó.)

Ezzel szemben a jóval szűkebb (műveltebb?) közönségnek, a szakértő „vájtfülűeknek” koncerttermekben, színházakban tartott „komoly zenei” (szimfonikus zenei) rendezvények, operaelőadások világhírű központjai (így pl. Salzburg, Bayreuth) kisvárosok, amelyek a kulturális életben a minőség megtestesítői.

Amennyiben a kulturális tényező számbavételének szükségessége mellett dönt a kutató, *nem elhanyagolható az adott nagyváros hírét növelő patinás helyi kulturális intézmények számbavétele sem*. Természetesen itt is megfelelő józanságra van szükség az értékeléskor. Hiszen pl. New York nevének említésekor a legtöbb embernek (mi több: a nagyvároskutatónak) nem a Metropolitan jut az eszébe, hanem a Manhattan irdatlan méretű üzleti élete, de még Milánóval kapcsolatosan sem biztos, hogy a Scala-val asszociálunk, mint inkább az Olaszország gazdasági/üzleti életében betöltött elsőszámú központi szerepkörre.

Épületegyüttesek, modern épületállomány, irodavárosok és iroda bérleti díjak

A világvárosok erősen másodlagos és erősen külsődleges jellemzői közé tartozik a modern épületek kubaturája. Önmagában a felhőkarcolók mennyisége és nagysága bármennyire is nemcsak feltűnő és nagyvonalú jelenség, hanem könnyen regisztrálható mennyiségi adalék is, de a minősítéshez nem igazán lényegbevágó szimptóma. Számos észak-amerikai középváros skyline-ját tekintve világvárosi arculatú, de csupán a habitustól mégsem tekinthető metropolisznak, ahogyan pl. az erős közepesen fejlett gazdasággal, és a világ jelenleg legmagasabb iker felhőkarcolójával rendelkező Kuala Lumpur sem. Még durvább a diszkrépancia a funkcionális súly és a magas épületek száma között az alacsony fejlettségű Brazília gigavárosában, Sao Paulóban.

Valamivel már jobban indikálják a világvárosi jelleget a tervezetten létesített *irodavárosok*. Számos európai metropolisz városképileg rendkívül feltűnő (modern és posztmodern), óriási, hol a centrumban, hol más övezetben, esetleg a városperemen elhelyezkedő *irodavárosokkal igyekszik magához csalogatni a multinacionális cégeket*, és egyúttal az új, általános gyors kötöttpályás tömegközlekedéssel kiszolgált negyedeket a világvárosi rekonstrukció szolgálatába is állítani (a párizsi la Defense, a londoni Docklands/Canary Wharf, a frankfurti Niederrad, a madridi

AZCA, a brüsszeli Quartier Schumann/de l'Europe, a lyoni La Part Dieu, újabban a berlini Bürocitny Potsdamer Platz és az orosz főváros, Moscow City-je).

Az európai nagyvárosrégiók közül az utóbbi évtizedekben épített irodaterületek mérete tekintetében a párizsi az első (1975–1998 között 20 millió m², ebből a la Defense 2,5 millió m²), amelyhez képest – egyelőre még – alaposan elmarad Berlin teljesítménye (1990–1998 között 7 millió m², a Potsdamer Platzon és környékén 0,5 millió m²). A középvárosok közül e téren Lille kelt figyelmet a TGV csomópont helyzetet jól értékesítő Euralille irodaváros/megabevásárló–szolgáltató központ 0,3 millió m²-nyi helységkoncentrációval.

Az irodavárosok a globális, nemzeti és regionális gazdasági folyamatok – részben kulturális programok – szervezésének színtereként szoros kapcsolatban vannak a (tágabb értelemben vett) nemzetközi és nemzeti politikai hatalommal (*Rudolph–Manz–Burdack* 2002). Franciaország a la Defense-nek az üzleti élet elítjének kiszolgálásán kívül főváros- és nemzetimázs-erősítő szerepet is szánt.

A világvárosok minősítésének – az előzőektől nem független – további adaléka lehet az *irodák bérleti díja*. Ezt jól érzékeltetik a következő, egy négyzetméterre vonatkozó, euró-ban számolt átlagos évi díjak: London West End 525 (a legdrágább Európában), Párizs 495, Berlin 365, Hága és Amszterdam 250–250.

A globális gazdaság irányító központjai – a metropoliszrégiók és hierarchiájuk

A globalizáció egyrészt visszatükröződik, másrészt megtestesül a globális világvárosi rendszerben. A globális gazdaságot (a tágabb értelemben vett fizikai anyagi és szellemi termék, információ világkereskedelmet) ma inkább néhány világváros irányítja, mint az államok közötti (sokféle szerződésbe foglalt) kooperáció, tehát nem az országok az igazi aktorai a globális gazdaságnak, amelynek a globális rendszer csatlakozási pontjait megjelenítő világvárosok az igazi nyertesei. E felismerés alapján *Hymér* (1971) már évtizedekkel ezelőtt feltételezte a nagyvárosok hierarchiájának a transznacionális gazdasági szervezetek hierarchiájával való egybeváágását, a két rendszer egymásnak való megfelelését, valamint felhívta a figyelmet a globális városokbeli irányító/parancsoló posztok és a kihelyezett termelő tevékenységek földrajzi elkülönülésére.

A szakirodalom, ahogyan a világváros fogalom meghatározásával, úgy a globális város mibenlétének pontosabb definiálásával is adós. E hiányosság készítet arra, hogy e feladatot közelebb vigyem a megoldáshoz.

A világvárosok eddigi kategorizálása

Arra már az előző fejezet címében utaltunk, hogy a világvárost egzakt alapokat és módszereket nélkülözö hozzátvetöleges meghatározása miatt tulajdonképpen intuitív fogalomnak tekinthetjük. A témával foglalkozó kutató kétségtelenül nehéz helyzetben van a világvárosok korrekt differenciálásához, megbízható hierarchikus csoport-

tosításához szükséges adatok hiányossága miatt, azonban tapasztalható, hogy a rendelkezésre álló adatokkal sem tudtak megfelelően sáfárkodni. Főként az egyes tényezők súlyozásának felvállalásától való tartózkodás, és az összetettebb számítások helyett az intuícóra hagyatkozás eltérnek egymástól.

A kiterjedt nemzetközi vonzásterülettel rendelkező városok állományát az 1950–60-as évektől felerősödő globális folyamatok differenciálták. A világméretű tökekkoncentráció során néhányuk a többi fölé kerekedett. A világgazdaságban betöltött szerep (mint hagyományos rendezőelv) alapján Scott (2001) kategorizálása szerint

- New York, Tokió, London és Párizs a vezető funkciójú világvárosok, míg
- Athén, Barcelona, Róma, Mexicocity, Moszkva, Berlin és a Ruhr-vidék(!) „közvetítő funkciójú világvárosok.”

Cohen (1981) „igazi” világvárosoknak tulajdonképpen a világgazdaságban elfoglalt előnyös pozícióban levő, fejlett központi (ún. „mag”) országokbeli nagyvárosokat tekinti, és a „félperiférikus” országok városait ezektől elkülönítve jeleníti meg az alábbi I. táblázatban.

I. TÁBLÁZAT

Világvárosok hierarchiája Cohen (1981) szerint
(*The Hierarchy of Metropolises by Cohen (1981)*)

Központi országok városai		Félperiférikus országok városai	
elsődleges	másodlagos	elsődleges	másodlagos
London I.	Brüsszel III.		
Párizs II.	Milánó III.		
Rotterdam III.	Bécs III.		
Frankfurt III.	Madrid III.		
Zürich III.			Johannesburg III.
New York I.	Toronto III.	Sao Paulo I.	Buenos Aires I.
Chicago II.	Miami III.		Rio de Janeiro I.
Los Angeles I.	Houston III.		Caracas III.
	San Francisco III.		Mexikóváros I.
Tokió I.	Sydney III.	Szingapur III.	Hongkong II.
			Taipei III.
			Manila II.
			Bangkok II.
			Szöul II.

Népességszám: I = 10–20 millió, II = 5–10 millió, III = 1–5 millió.

Forrás: Friedmann (1995), idézi Barta (1998, 17).

Barta (1998) úgy véli, hogy a világvárosi rang megítéléséhez az adott városnak „nem szükséges valamennyi feltételnek megfelelnie”, és egyúttal utal arra, hogy Londonon és Párizson kívül az európai városokat nehéz volt besorolni. Tulajdonképpen már egyetlen jelentős szerepkör is a világvárosi rang alapja lehet. („Rotterdam

a kikötője, Frankfurt a gazdasági szerepe, Zürich a pénzügyi szektora miatt került az első kategóriába [Barta 1998, 17].)

Nem tartom tökéletes, hanem csak kompromisszumos megoldásnak az egyetlen gazdasági funkcióra alapozott minősítést, mert ilyen alapon számos olyan város volna e kategóriába sorolható, amelyről még az átlagembernek sem jutna eszébe, hogy az világváros, annak ellenére, hogy az egész világon ismert valamilyen tevékenységéről (pl. Las Vegas, Monte Carlo, Sun City a szórakoztató „iparról”, a dániai Billund a LEGO-cégről, Herzogenaurach az Adidas-ról és a Puma-ról stb.), ahogyan nem tűnik megalapozottnak a funkcionálisan jellegtelen, semmilyen tekintetben nem igazán „világszereplő”, egyébként bármennyire is népes városhoz világvárosi rangot hozzárendelni. Ugyanakkor belátjuk, hogy számos esetben (körültekintő mérlegelés mellett) kénytelen-kelletlen egy-két tényező alapján kell a besorolást megtenni.

A görög ABC első három betűjével jelölt kategóriákba sorolta az amerikai GaWC kutatási program zárójelentése a világvárosokat – feltehetően több tényező számbavételével (2. táblázat).

2. TÁBLÁZAT

*A világvárosok kategória szerinti sorrendje a GaWC kutatások szerint
(The Rank of Metropolises by Categories in GaWC Researches)*

Alfa világvárosok	Béta világvárosok	Gamma világvárosok
London	San Francisco	Amszterdam
Párizs	Sydney	Barcelona
New York	Toronto	Berlin
Tokió	Zürich	Budapest
Chicago	Brüsszel	Koppenhága
Frankfurt	Madrid	Düsseldorf
Hongkong	Mexikóváros	Genf
Los Angeles	Sao Paulo	Hamburg
Milánó	Moszkva	München
Szingapur		Prága
		Róma
		Stockholm
		Varsó

Forrás: TeleGeography Inc. 2000.

Nem tudjuk ugyan, hogy milyen szempontok alapján történt a kategorizálás, de a következő problémák vetődnek fel:

- Aligha tartalmazza a Föld teljes világváros állományát, mivel olyan hatalmas gazdasági kisugárzó központokat nem szerepeltet mint Sanghaj, Peking.
- Több város kategorizálásának helyessége megkérdőjelezhető a tényező elemzéseink alapján. Így pl. indokolatlan a Milánó–Düsseldorf „távolság”, de még a Moszkva–München is.

Kísérlet a világvárosok/nemzetközi városok részletesebb hierarchizálására

Az országhatárok vagy éppen a földrészek határait átlépő internacionális kereskedelemnek a nagyteljesítményű gépi közlekedési eszközök elterjedése által elősegített kibontakozásával, a világpiacon vezető szerepet betöltő néhány (többségében európai) tengeri hatalom (nem kis részben saját gyarmatbirodalmának adminisztratív irányításából és gazdaságának kézbentartásából profitáló) fővárosa, valamint (rendkívül kedvező földrajzi helyzetét is kamatoztató) kiemelkedő több tökeerős gazdasági központja már a 19. sz. derekától a távolsági szállítások logisztikai központjaiként a nemzetközi interakciók gócpontjaként kiérdemelte, hogy „nemzetközi” városnak, illetve világvárosnak tekintsék. E titulus azonban elfedte a fogalom differenciáltságát, azaz, hogy e városok alapvető minőségi jellemzőik, térfunkcionális rangjuk, kisugárzásuk „téréreje” szerint hallatlanul széles skálán jelennek meg, a regionális városoktól a globális városokig. A következőkben a metropoliszokat hatóerejük, az általuk „besugárzott”, uralt tér kiterjedése szerint differenciáljuk.

a) A hierarchikus kategorizálás lehetséges módjai

Eddigi elemzéseink során a világvárosok különféle (népességszám, gazdasági és tökeerő, valamint kommunikációs potenciál szerinti) jellemzői alapján történt sorrendezéséből kiderült, hogy *a különféle rangok egybevágása, illetve a közeli értékek a legjelentősebb, a tabella élvonalbeli pozícióját betöltő néhány városban a leggyakoribbak, és legkisebb a valószínűsége az egyes jelleg-tényezők egybeesésének a tabella alsó csoportjában elhelyezkedőknél.* Ebből az következtethető, hogy *az általános jelentőség nagyságával valamilyen mértékben együtt jár a metropoliszok sokoldalúsága* (mindenben „élenjárók”), míg a kisebb jelentőségűek már jóval kevésbé sokoldalúak, és akár csak egy-két tényezőre szorítkozó az országhatáron túl is érvényesülő hatásuk. Véleményünk szerint a számba vett tényezők legalább felének az első 25 (35) helyezett közötti elhelyezkedés esetén beszélhetünk világvárosról, illetve nemzetközi városról.

A hierarchikus kategorizáláshoz a legegyszerűbb módszer (amit alkalmaztunk is), ha

- kiszámíthatjuk a hat legfontosabbnak tartott tényező egyedi sorrendjének átlagát az élvonalbeli városok valamely (15/25/35 tagos) csoportjára. Amennyiben az első 15-re végezzük el az értékelést (3. táblázat) gondot okoz, hogy egy-két tényezőben az adott város pozíciója oly gyenge, hogy kívül marad a csoporton, ezért nem vonható be a számításba. Így viszont kisebb „merítéssel” nem igazán összehasonlítható (kevesebb tényezőre vonatkozó) átlagértéket kapunk.
- Úgy látom, hogy a nemzetközi városok kategorizálásakor nem támaszkodhatunk kizárólag a 3. táblázat adataira, mert azok, és a szakmai közvéleményben az egyes városok rangjáról kialakult reális értékítéletek között meglehetősen

nagy a különbség, még az élen levő 15 város körében is. (Nem beszélve arról, hogy a pontos, megbízható sorrend megállapítását lehetetlenné teszi egyes tényezők „sokadik” [15-nél hátrább levő] sorrendje.) Pl. Atlanta annak ellenére, hogy a Coca-Cola, a CNN és más óriáscég központja, sőt olimpiai játékok színtere is volt, sehol sem jelenik meg a tabellán. Úgy gondolom, hogy ennek ellenére világvárosnak tekinthető, még ha nem is globális város.

Ezért a következőkben számításaim eredményeit inkább csak a más forrásokból származó ismeretek kiegészítésére használom.

b) Regionális jelentőségű nemzetközi nagyvárosok

E nagyvárosokra az jellemző, hogy több (elsősorban azonban gazdasági) funkció gyakorlása közben kisugárzásuk ugyan átlépi a nemzeti határokat, azonban a környező országoknál távolabb alig észlelhető.

3. TÁBLÁZAT

*A vizsgált városok hat fontos tényező és tényezőátlag szerinti sorrendje
(az első 15 világváros) 2000-ben
(The Rank of Analysed Cities by Six Important Factors and Factoraverage)*

Város	A (népes- ségszám)	B (tőke- erő)	C (eszköz- érték)	D (vállalati forga- lom)	E (nemzet- közi légi forga- lom)	E (nemzet- közi internet hub sáv- szélesség)	Átlag szerinti sorrend
London	0	2	4	4	1	1	2,4*
Párizs	0	3	2	3	2	3	2,6*
Tokió	1	1	1	1	5	15	4,0
New York	5	4	5	2	9	4	4,8
Oszaka	0	6	7	5	0	0	6,0****
Frankfurt	0	7	3	0	3	5	6,0****
Peking	7	5	6	9	0	0	6,8**
Amszterdam	0	9	10	15	4	2	8,0*
Zürich	0	8	8	10	10	0	9,0**
Brüsszel	0	10	11	0	11	7	9,8**
Szingapur	0	15	0	0	7	0	11,0****
Toronto	0	11	14	0	0	9	11,3***
Chicago	0	12	0	0	0	14	13,0***
Milánó	0	13	13	0	0	0	13,0****
Montreal	0	14	16	0	0	13	14,3***

* csak 5 tényező alapján

** csak 4 tényező alapján

*** csak 3 tényező alapján

**** csak 2 tényező alapján

Forrás: Saját számítás.

Eklatáns példája *Budapest*, vagy a vele versengő (az „objektív elemzések alapján a tabellán ugyancsak meg sem jelenő) *Prága*, amelyek a kelet-közép-európai térségbe érkező külföldi befektetők bázisának, hídfőállásának szerepét is betölthetik a keleti, délkeleti irányú expanzió során. E kategória „előkelői” közé sorolható *München* (amely alapvetően Alpok/Közép-Európa kompetenciájú, bár több tekintetben vonzásterülete kiterjedtebb), *Stockholm* (a skandináv térséget besugárzó, de részben ugyancsak azon túllépő funkciókkal). E kategóriában jeleníthető meg *Kalkutta* (amely azon felül, hogy logisztikai értelemben Nepál „Gateway”-je, gazdasági vonzása a szomszédos Bangladesben is érvényesül), mint ahogyan Lagos kisugárzása is több, de a közeli nyugat-afrikai államra kiterjedő. *Bejrut* a Közel-Kelet életében elsősorban a szórakoztató ipari, kereskedelmi és részben pénzközpont szerepet tölti be. *Koppenhága* hatása – különösen az Öresund híd/alagút komplexum megépülése, 2001 óta – a szomszédos Dél-Svédországban erősen, de a Belt-kapocs révén Észak-Németországban is jelentősen érvényesül.

E városok és a több milliós nemzeti metropoliszok (pl. Teherán, Karachi, Lahore, Wuhan, Novoszibirszk stb.) között természetesen nehéz pontos megkülönböztetést tenni, mivel az utóbbiaknak is vannak nem elhanyagolható nemzetközi interakciói.

c) Földrész jelentőségű nemzetközi városok

Azok a metropoliszok sorolhatók e kategóriába, amelyek intenzív nemzetközi tevékenysége helyell-közzel az egész földrésze kiterjed (pl. az európai kompetenciájú városok”), sőt némely funkció gyakorlásában – ha nem is erőteljesen, de – tengeren túlra is kisugároznak.

Ezek körén belül a következő alcsoportok különböztethetők meg:

- Mérsékelt gazdasági erejű, viszont jelentős nemzetközi szervezetek központjával, telephelyével szolgáló, magas kulturális értékű nemzetközi nagy- és kis/középvárosok (pl. Bécs, Róma, Brüsszel, Strasbourg, Genf, Hága).
- Földrészük szintjén is komoly gazdasági erőt képviselő nagyvárosok, amelyek a pénzvilágban sem csak országukban vezetők, hanem európai, illetve észak-amerikai szinten is a jelentősek közé tartoznak (pl. Milánó, Barcelona, Rotterdam, illetve Toronto, Montreal, Houston, Dallas, Peking, Sanghaj).

d) Több, vagy a legtöbb földrészre kisugárzó „igazi” világvárosok

Változataik:

- Magasan fejlett nyugat-európai országok, különösen a pénzvilágban, pénzügyi műveletekben kitűnő, de esetenként a nemzetközi kultúra közvetítésében is kitűnő, mérsékelt nagy városai (pl. Amszterdam, Düsseldorf, Frankfurt, Zürich).
- Magas nemzeti jövedelmű, a világ gazdaságban kiváló pozíciójú távol-keleti és amerikai nagyvárosok, amelyek Ázsián és Ausztrálián/Óceánián kívül már más kontinenseken is jelen vannak részben a pénzvilágban, részben gyártmá-

nyaikkal, termelői szolgáltatásokkal, de többségük egyben közlekedési/szállítási fordítókorong szerepet is betölt (pl. Osaka, Hongkong, Szingapur, Chicago, Los Angeles, San Francisco).

e) Globális városok

Globális városnak az a néhány, egészen kiemelkedő, földi jelentőségű, vezető pozícióban levő világváros tekinthető, melyek gazdasági gigahatalmi szerepben a kozmo-társadalom kristályosodási gócaiként a világgazdaság igazi vezérlő/döntési központjai, amelyek a legnagyobb mértékben hatnak a (gazdaságtól a médiumokig sok mindenben tetten érhető) globális folyamatokra.

A globális pénzügyi integráció fontos vonása a globalizációnak. A telekommunikációs technológia forradalmán kívül a fő tőkepiacoknak az 1980-as évektől végbement deregulációja és liberalizációja (mint ahogy az internáliák és externáliák fokozottabb figyelembe vétele is) fokozta a pénz és a pénztőke transznacionális mobilizációját (Corbridge 1996).

A globalizáció meghatározó erőinek a világot átfogó multinacionális tőkekonglomerátumoknak megfelelő léptékű és az egész világpiac idővesztés nélküli elérhetőségét, valamint irányítását lehetővé tevő legkorszerűbb és nagyteljesítményű kommunikációs (közlekedési és telematikai), továbbá pénztechnikai infrastruktúrákkal rendelkező, korábbi egyedi profiljukat lassan elhomályosító, viszont a szerepkörbeli közeledés miatt mindinkább versengő, világot behálózó „agyközpontok” (I. ábra) gazdasági hatalmi túlsúlya behozhatatlannak tűnik.

Hatásuk:

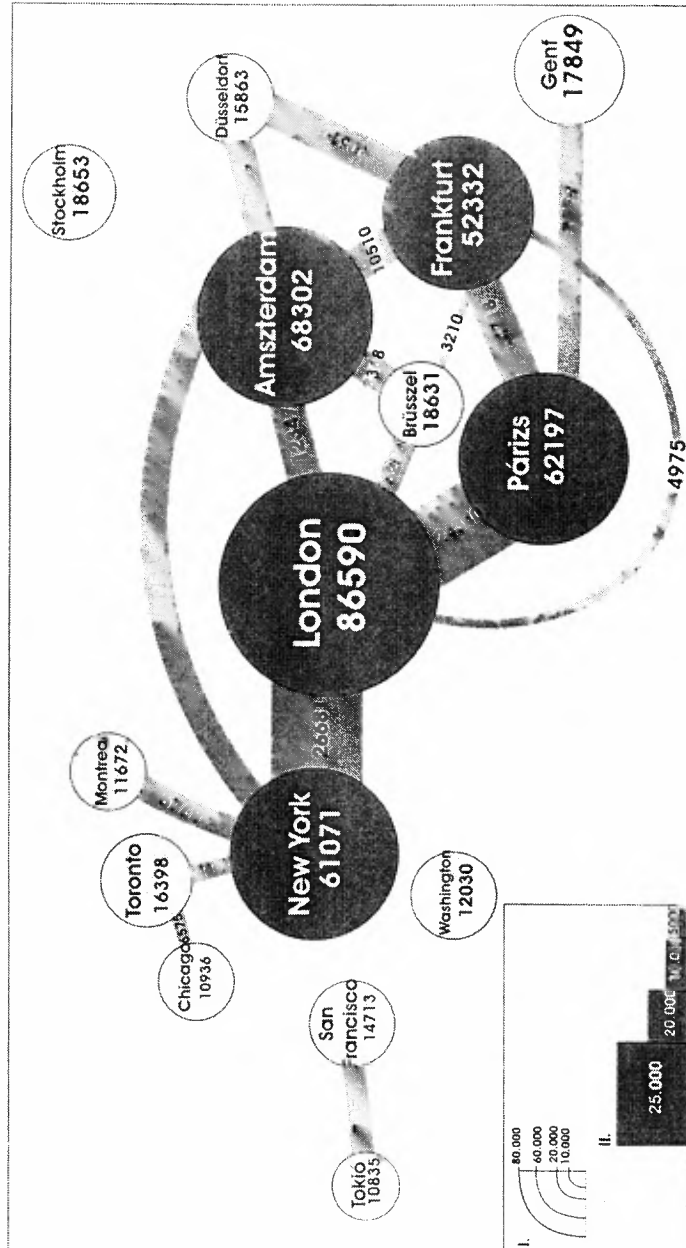
- világméretű polarizáció az általuk előidézett koncentrációs folyamatok következtében (tőke, trendalakítás, médiahatalom tekintetében),
- kiegyenlítő irányzatok (árúkinálat, ill. áruválaszték, civilizációs és életviteli minták, divat, fogyasztói szokások stb. tekintetében), amellyel szemben a versengés eredményeként megindult, még nem igazán erős fragmentációs folyamat az összpontosított gazdasági hatalom megoszlásához, policentrikussá válásához vezethet.

A globális városok conditio sine qua nonját kétségtelenül az egész Földre kiterjedő pénzügyi központ szerepük adja meg, így elsősorban ebbéli mondiális szerepük alapján nevezték meg a „kiválasztottakat.”

A világvárosok globális pénzügyi központokká való nyilvánításának kérdésével foglalkozó szerzők a városok meglehetősen különböző csoportját nevezték meg. Short–Kim–Kuus–Wells (1996) munkájából kiderül, hogy a szerzők szélsőséges esetekben 2, illetve 11 várost tekintenek e szuperkategóriába tartozónak. Közös bennük, hogy New Yorkot és Londont valamennyi, Tokiót pedig egy kivételével valamennyi tartalmazza, de fele Párizst is.

I. ÁBRA

A világ legnagyobb (10Mb/sec) forgalmú nemzetközi internet hálózatának legintenzívebb (4800Mb/sec) internet kapcsolata 2000-ben
(The Most Intensive (4800 Mb/sec) Internet Connection of the Largest (10 Mb/sec) International Internethub of the World in 2000)

Forrás: a TeleGeography 2001. adataiból saját szerkesztés.

Egy metropolisz globális várossá válásának alighanem az is feltétele, hogy „birodalmi” méretű ország legyen a háttere, gazdasági nagyhatalom szolgáltasson nagyvonalú keretet. Tehát, bár a globális városok mibenlétét az egész világra kiterjedő kisugárzásuk, mondialis rendeltetésük határozza meg, éppen a többi metropolisszal szembeni nyomasztó túlsúlyukat a „járulékos” (de nem mellékes) első számú bel-földi gazdasági központ szerepüknek köszönhetik.

London, az egykori – a Föld kétötödét uraló – brit világbirodalom központja mai funkcióútsúlyos utódéletét annak köszönheti, hogy a nagy volumenű birodalmi gazdaság és „kulturipar” a végbement szerkezetváltozások mellett mintegy kondenzálódott, időtálló valódi értékeit a metropolisz társadalom sikeresen átmentette korunkba. Nem elhanyagolható az a körülmény sem, hogy London egy ország, egy állam és egyben egy birodalom polgári/katonai irányító-, adminisztratív központjaként olyan történeti tapasztalatok és ismeretek tárháza, amelyek bizonyos áttételekkel és interpretációkkal ma is hasznosíthatók az államhatárokat nem „tisztelő” világcégek, és azok által (közösen) fenntartott világintézmények irányításakor.

A „múlt nélküli” New York nem alapozhatott politikai értelemben vett történelmi államigazgatási/birodalomépítési tapasztalatokra, de néhány évtized alatt a világ elsősorú és valamennyinél innovatívabb gazdaságát megeremtő szuperhatalmának gazdasági/pénzügyi központjává vált, amely befolyásolni képes a formálisan Washingtonban történő politikai döntéshozást.

New York globális várossá válásának két fő generáló tényezője

- az izolacionizmussal szakító, az egész világra kiterjedő (gazdasági/katonai) szerepeket rövid időn belül felvállaló USA nemzetközi (meghatározóan angolszász) kapcsolatai szempontjából a világ első gazdasági erőközpontjával, Európával való kapcsolattartás terén kedvező földrajzi helyzete,
- az egykor túlnyomóan Európából bevándorolt (a többi földrészről származókhoz képest magasabb civilizációs, kulturális szintű) népesség közös (multikulturális), a hagyományos európaihoz képest *újszerű médiatermékei*, „piacképeseknek” bizonyultak még Európában is. New York az amerikai civilizáció új (és szub-) kultúra metaforájává, illetve szimbólumává vált – akaratán kívül. Ugyan a K+F tevékenység az USA-ban (főként a II. világháború óta, részben védelmi stratégiai okokból) területileg erősen széttagozódott (elsősorban Kalifornia előnyére), azonban a hagyományosabb médiumok tekintetében is képes volt New York megőrizni vezető szerepét.

London viszont bármennyire is vált világkereskedelmi központtá, metropolisz nemzeti jellegét jobban megtartotta, inkább a birodalmi tudatot erősítette a brit alattvaló polgárok körében, míg New York a világpolgári globális tudatot.

Jegyzet

¹ A tanulmány első része a Tér és Társadalom 2003/3. számában jelent meg.

Irodalom

- Barta Gy. (1998) Nemzetköziesedés, globalizáció, nemzetközi városok. – Barta Gy. (szerk.) *Budapest nemzetközi város*. MTA, Budapest. 13–25. o.
- Cohen, R.B. (1981) The New International Division of Labor, Multinational Corporations and Urban Hierarchy. – Dear, M.–Scott, A.J. (eds.) *Urbanization and urban planning in capitalist society*. Methuen, London, New York. 287–319. o.
- Corbridge, S. (1996) Remarking the Image of the Docklands. – Ogden, P. (ed.) *London Docklands: The Challenge of Development*. Cambridge Univ. Press., London.
- Erdősi F. (2002) Vertikális és horizontális városnövekedés közlekedési, környezeti és gazdasági dilemmái. – Kovarszki A.–László M.–Tóth J. (szerk.) *Múlt, jelen, jövő. – A településügy térben és időben. Tiszteletkötet Kőszegfalvi György professzor úr 70. születésnapjára*. – Pécsi Tudományegyetem TTK Földrajzi Intézet, Pécs. 110–116. o.
- Friedmann, J. (1995) Where we Stand: a Decade of World City Research. – Knox, P.–Taylor, P.J. (eds.) *World Cities in a Worldsystem*. Cambridge University Press, London. 21–47. o.
- Hilpert, U. (1992) Archipelago Europe Islands of Innovation, Synthesis Report. – *Prospective Dossier*. 1. Science, Technology and Social and Economic Cohesion in the Community, Monitor – Fast programme, Brussels.
- Hymer, S. (1971) The multinational corporation and the law of uneven development. – Bhagwati, J.W. (ed.) *Economics and world order*. MacMillan, New York.
- Rudolph, R.–Manz, K.–Burdack, J. (2002) Von La Défense nach Moskowa City. – „Bürocities” als Wettbewerbsstrategien europäischer Metropolen. – *Europa Regional*. 1. 58–69. o.
- Short, I.R.–Kim, Y.–Kuus, M.–Wells, H. (1996) The Dirty Little Secret of World Cities Research. Data Problems in Comparative Analysis. – *International Journal of Urban and Regional Research*. 3. 697–717. o.
- Simmie, J. (2002) Trading Places: Competitive Cities in the Global Economy. – *European Planning Studies*. 2. 201–214. o.
- TeleGeography, inc. 2000. – New York.

THE SPACE RULED BY GLOBALISATION AND METROPOLISES II

FERENC ERDŐSI

In the second part of the study the author analyses three specific “soft” factor groups from the metropolitan fields of activity. Among that connected to the knowledge economy (based on R+D expenditures, institutions, spread of innovation, adaptation of innovative products etc.) the evaluation of innovation level and research/higher education was managed. The second factor group contents the world famous religious, cultural and sport events, which preassume well-developed (urban) infrastructure and move large masses. Among them religious centres and “holy towns” visited by millions of the congregation generate the largest traffic. In contradiction to religious roles, which only rarely link to metropolises, cultural events often connects to metropolises, and the scene of Olympic Games and world championships are mostly cities with more million inhabitants. The metropolis character is more and more expressed by grandiose building of planned office-cities referring to the presence of large multinational companies.

In the last part of the study on the base of quite a few of his complex analyses the author tried to categorise the metropolises/international cities in a more detailed way and with the different aspects to the so far knowledge.